

УДК 378.14

В. С. МАРУЩАК

м. Миколаїв

ПРО ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ЗВ'ЯЗНОГО МОВЛЕННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

У статті розкривається особливість розвитку зв'язного мовлення на уроках української мови. В основу взято вимоги нового Державного стандарту початкової загальної освіти та навчальної програми. Подається формулювання поняття «розвиток зв'язного мовлення» та підходи сучасних лінгводидактів до означеної проблеми. Акцентується увага на тому, що наймолодші школярі повинні пізнавати світ у всій його багатогранності, відчувати і розуміти пряме і переносне значення слів, їх найтонші відтінки. Доводиться, що зв'язне мовлення важливе на всіх етапах шкільного навчання, а особливо в молодшому шкільному віці: це пов'язано з тим, що в початкових класах починають формуватися способи навчальної роботи, закладаються прийоми вирішення навчальних завдань, якими учні користуватимуться надалі. Висвітлено основні джерела збагачення словникового запасу учнів початкової школи.

Ключові слова: зв'язне мовлення, розвиток мовлення, види мовлення, мовленнєва діяльність, мовленнєві ситуації, словникова робота.

Розвиток мовлення є провідним принципом навчання рідної мови в початкових класах, який пронизує і об'єднує всі сторони мовленнєвої діяльності учнів. Сьогодні проблема розвитку мовлення учнів у школі є дуже актуальною. Оскільки діти не завжди можуть чітко висловити свої думки, їм бракує активного словникового запасу. Отож, завдання школи полягає у забезпеченні можливості розвивати своє мовлення на уроках.

Проблемою розвитку зв'язного мовлення займалися багато вчених, зокрема: М. Р. Львов, О. Н. Горошковська, Г. К. Лідман-Орлова, Т. Г. Рамзаєва, Т. А. Ладигенська, А. П. Каніщенко, О. І. Мельничайко, М. І. Пентилюк, А. А. Венгер, П. П. Блонський, Л. С. Виготський, Л. Р. Войтко, Д. Б. Ельконін, О. О. Леонтьєв, Р. Р. Лурія, Г. О. Люблінська, В. О. Біль та інші.

Проте, дана проблема не є науково обґрунтованою у повному обсязі й тому залишається актуальною, що визначається і потребою сучасної початкової школи, оскільки проблема розвитку зв'язного мовлення учнів молодших класів, а саме збагачення словникового запасу завдяки ілюстративному матеріалу була, є і буде визначати формування мовно-національної свідомості дитини, основи якої закладаються на уроках рідної мови.

Мета роботи полягає в теоретичному та емпіричному розгляді особливостей розвитку мовлення молодших школярів в процесі навчання. Для цього важливо вирішити такі

завдання: вивчити педагогічну літературу з розвитку зв'язного мовлення молодших школярів; висвітлити основні напрямки роботи з розвитку мовлення в початковій школі; проаналізувати, які причини мовленнєвих помилок молодших школярів та виокремити рекомендації з розвитку мовлення молодших школярів у процесі вивчення частин мови.

Розвиток зв'язного мовлення – провідний принцип навчання рідної мови в початкових класах. Він охоплює всі сторони мовленнєвої діяльності учнів. Програмою передбачається набуття учнями елементарних знань про мовлення: усне і писемне, діалогічне і монологічне; про особливості висловлювань, обумовлені їх комунікативними завданнями, ситуацією спілкування. Однак найважливішим завданням є розвиток уміння здійснювати всі види мовленнєвої діяльності, на що й наголошується в програмі середньої загальноосвітньої школи. Робота над правильною вимовою, чіткістю й виразністю усного мовлення, над збагаченням словника, правильним і точним вживанням слова, над словосполученням і зв'язним висловлюванням, над орфографічно грамотним письмом має стати основою кожного уроку.

Дуже важливо, щоб наймолодші школярі пізнавали світ у всій його багатогранності, відчували і розуміли пряме і переносне значення слів, їх найтонші відтінки. А коли дитина зрозуміє і відчує красу рідного слова, вона відчує любов до мови. Розуміти, відчувати і

любити рідну мову здатні всі діти. Тому завдання вчителя полягає в тому, щоб розвинути мову учнів, збагатити її, навчити любити, пишатися нею. «Учитель покликаний використовувати всі можливості, щоб саме в роки дитинства донести до свідомості й серця найтонші відтінки барв, пахощі слова, щоб рідне слово стало духовним багатством дитини», – зазначав В. О. Сухомлинський. Найважливішим засобом впливу на дитину, облагороджування її почуттів, душі, думок, переживань є краса і велич, сила й виразність рідного слова. Тому вчителям особливу увагу слід приділяти розвитку усного і писемного мовлення. А для цього потрібно постійно розширювати життєвий досвід учнів: вчити їх спостерігати, уявляти, творчо мислити й відчувати, оцінювати і узагальнювати, а потім передавати словом усе побачене, почуте, пережите.

З перших уроків української мови діти в доступній для них формі засвоюють основні функції мовлення. Мовлення є важливим засобом спілкування, обміну думками й почуттями між людьми, передачі й засвоєння певної інформації, колективного досвіду людства.

У розвитку мовлення чітко визначаються такі лінії: удосконалення звуковимови і культури мовлення, робота над збагаченням, уточненням і активізацією словника, удосконалення граматичного ладу мовлення, робота над зв'язним мовленням.

Учені-методисти розробили систему розвитку мовлення учнів, яка широко використовується в школі. Вона включає організацію мовних ситуацій, мовного середовища, словникову роботу, синтаксичні вправи, роботу над текстом, інтонаціями, над виправленням і вдосконаленням мовлення.

З перших днів перебування дитини в школі перед нею стоїть завдання навчитися висловлювати свої думки правильно, послідовно, точно і виразно. Тому навчальними ситуаціями слід спонукати учнів до безпосередніх висловлювань (створення власних текстів), заохочувати до складання казок, віршів, придумування своїх фіналів до казок і оповідань. А оскільки у дітей різний мовленнєвий розвиток, то ініціатором і творчим лідером стає саме вчитель.

Слід збагачувати мову дітей, використовувати різноманітні творчі завдання: допомогти Білочці зібратися до школи (скласти в портфель навчальне приладдя і пояснити його призначення); відгадати загадки, скласти речення із словами-відгадками; ігри типу «Переплуталка», «Хто виконує такі дії?»; складання діалогів; складання загадок, ліченок, скоромовок тощо.

Діти молодшого шкільного віку оволодівають умінням дібрати заголовки і розпочати розповідь. Складніше для них розгорнути хід подій, включити моменти опису зовнішності героя, природи. Для дітей важко зробити висновки. Тому вихователю на ці суттєві моменти потрібно звернути увагу при навчанні дітей розповідання. Як зазначає А. М. Богуш, провідним принципом навчання є розповідання за зразком вихователя. Навчання розповідання проводиться в такій послідовності: бесіда за ілюстраціями, використовуючи зміст художнього твору; зразок розповіді вихователя; розповіді дітей [2, 189].

У процесі спілкування і навчання значну увагу потрібно приділяти розвиткові навичок культури мовлення: не втручатися у розмову дорослих, не перебивати товариша, не опускати голови при розмові, дивитися в очі співрозмовника, спокійно слухати оповідача, не допускати грубого тону, не жестикулювати руками.

Оскільки поняття «розвиток мовлення» включає такі аспекти, як удосконалення вимовних умінь, поповнення лексичного запасу, формування умінь зв'язно висловлювати думку в процесі говоріння і на письмі, то не можна назвати жодного з уроків, жодного з етапів уроку, в якому б не вирішувалися ті чи інші завдання з розвитку мовлення школярів.

До висловлювань дітей ставляться певні вимоги. На думку М. Р. Львова, О. С. Ушакової, перш за все висловлювання повинно бути змістовним, логічно послідовним, граматично правильним, точним, виразним. Висловлювання повинно бути зрозумілим слухачам, достовірним, правильно відображати об'єктивну діяльність, коротким, цілеспрямованим, самостійним. Саме таку розповідь повинні засвоїти діти 6-річного віку [4, 17].

Мовленнєвий розвиток дитини є головним інструментом, за допомогою якого вона встановлює контакт із довкіллям, завдяки якому відбувається соціалізація дитини. У молодшому шкільному віці закладається фундамент культури мислення, мовлення і спілкування, розвиваються комунікативні здібності, пізнавальна активність, образне творче мислення. Саме початкова школа покликана сформулювати в дітей інтерес до краси і мудрості живого слова, його значущості у житті людини. Мовленнєва компетенція є однією з провідних базисних характеристик особистості. А своєчасний і якісний розвиток зв'язного мовлення – важлива умова повноцінного мовленнєвого розвитку учня.

Велике значення для збагачення словникового запасу учнів мають вправи на словотворення. У результаті такої роботи діти не лише оволодівають навичками словотворчого аналізу, а й починають розуміти залежність лексичного значення слова від його словотворчих елементів, усвідомлюють різноманітність, багатство засобів творення нових слів. Програма з рідної мови передбачає в кожному класі вивчення слів, вимову яких слід пам'ятати. До кожного з них доцільно мати малюнок і картку. Передусім слід показати і назвати зображення, пояснити лексичне значення цього слова, а потім зосередити на ньому увагу дітей. Можна запропонувати чітко повторити його хором, двом-трьом учням окремо, вимову запам'ятати. Потім учні складають з цим словом речення. Виучуване слово підкреслюють, далі записують до словничка, а вдома добирають малюнок. Застосовуючи картки з кольоровими зображеннями, вчитель має змогу викликати у дітей інтерес до навчання.

Таким чином, словникова робота є одним з найефективніших засобів збагачення, уточнення, активізації і розвитку загалом мовлення школярів, підвищення їхньої грамотності. Якщо проводити її систематично, цілеспрямовано і послідовно — можна досягти хороших результатів.

Усна народна творчість – невичерпне джерело розвитку мовленнєвої особистості дітей дошкільного віку. З казок, пісень, прислів'їв, приказок, забавлянок молодший шко-

ляр отримує перші уявлення про культуру, побут та мовлення свого народу. Малі фольклорні жанри активізують інтелектуальну, емоційно-вольову та фізичну сфери дитини, а читання або слухання фольклорних творів, промовляння їх разом із дорослими розвивають фонематичний слух, формують уміння усвідомлювати й відтворювати почуте. Зразки народної спадщини спрощують та урізноманітнюють формування мовлення дітей у ранньому віці.

Зазначимо, що найближче до нашого питання, щодо використання творів українського фольклору в процесі навчання дітей рідної мови, наблизилися вітчизняні дослідники (А. Богуш, В. Кононенко, Н. Лисенко, М. Стельмахович, Н. Гавриш, Г. Іваницька, Т. Котик, Н. Луцан, В. Мельничайка, Л. Симоненкова, М. Пентилюк, Н. Пешковська, О. Трифонова та ін.). Їхні праці становлять основу вирішення нашої проблеми.

Попри низку досліджень здійснених у різних напрямках, ще недостатньо вивчено та не повністю усвідомлено ту величезну роль впливу фольклору на розвиток зв'язного мовлення в дітей молодшого шкільного віку. Фольклор у сучасному соціумі переконливо пояснюється незмінністю та повторюваністю його жанрів впродовж століть, своїм нецініним розвивальним та виховним міжпоколінним значенням у життєдіяльності дітей. Тому дбаючи про мовленнєвий розвиток дитини, педагог використовує дитячі фольклорні форми як засіб досягнення єдиної мети – виховання мовленнєвої особистості.

Загальновідомо, що дитячий фольклор є поліфункціональним, тому він свідомо передається від дорослих дітям, або засвоюється в дитячому середовищі стихійно.

Зрозуміло, що дитячий фольклор, з одного боку, відбиває своєрідність місцевого соціуму, в якому формується і розвивається особистість, а з іншого – формує й виховує його на рівні вільних педагогічних впливів та «природного культурного фону».

За Т. Полковенко, жанровий поділ дитячого фольклору класифікується таким чином:

- зразки усної народної словесності, створені дорослими для дітей: колискові піс-

ні, пестушки, утішки, чукикали, небилиці (перевертні), безкінечні казочки, скоромовки тощо.

- твори, які перейшли до дитячого фольклору із загального народнопоетичного набутку: казки, обрядові пісні (заклички, примовки, колядки, щедрівки, веснянки, гаївки), загадки, прислів'я, приказки тощо.
- зразки усної творчості, які виникли і функціонують у дитячому середовищі: ігрові пісні, лічилки, жарти, дражнилки, мирилки, безконечники-«нескінчухи», кричалки та інший «віршований галас» (Т. Полковенко)

Отже, використовуючи різні жанри дитячого фольклору в доступній формі, ми ознайомлюємо дітей з навколишнім середовищем, вводимо їх у доросле життя, розвиваємо дитяче мовлення, збагачуємо словник образними виразами та поетичними рядками, сприяємо виробленню дикції та інтонаційної виразності, позитивно впливаємо на емоційний стан та настрій дітей. Доведено, що його використання у навчально-виховному процесі є необхідною складовою сучасного національного виховання, тому варто враховувати й регіональну своєрідність народної творчості.

Отже, розвиток мовлення молодших школярів посідає одне з головних завдань навчального процесу в цілому. Провідним завданням у цій роботі є формування вмінь висловлюватися в усіх доступних для них формах, типах і стилях мовлення. Робота над цим завданням, розпочинається вже в першому класі на уроках грамоти. Паралельно з форму-

ванням у першокласників умінь читати і писати, вчитель відповідно до початкової програми, готує дітей до побудови зв'язних висловлювань. Однак, рівень сформованості в молодших школярів умінь створювати зв'язні висловлювання недостатньо великий.

Варто зауважити, що проблема розвитку зв'язного мовлення учнів у початкових класах існує і потребує негайного розв'язання. Важливою умовою ефективного формування в молодших школярів будувати зв'язні висловлювання є знання і вміле застосування правил орфоєпії (під час усних висловлювань та орфоєпії і правопису) під час письмових творчих робіт.

Кожному вчителю початкових класів потрібно у своїй діяльності разом з учнями удосконалювати свої комунікативні вміння. І робити це не заради самого процесу, а на благо дитини! Тут кожен педагог може йти своєю стежкою до мети. Мета ця – людина, її вдосконалення і щастя.

Список використаних джерел

1. Бадер В. Розвиток мовлення школярів під час роботи над реченням / В. Бадер // Початкова школа. – 2000. – № 8. – С. 41–44.
2. Богуш А. М. Витоки мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку / А. М. Богуш. – К. : УЗМН, 1997. – 109 с.
3. Бровко І. О. Українська мова в цікавих малюнках та порівняннях / І. О. Бровко, Г. С. Кошляк // Початкова школа. – 1994. – № 12. – С. 21–24.
4. Ушакова О. С. Основные направления работы по развитию речи дошкольников / О. С. Ушакова. – М. : Просвещение, 1994. – С. 10–21.
5. Каніщенко А. П. Уроки розвитку зв'язного мовлення в початкових класах. Посібник для вчителя / А. П. Каніщенко. – К. : Рута, 2000. – 128 с.

V. MARUSHCHAK

Mykolaiv

ABOUT SOME FEATURES OF CONNECTED SPEECH OF PRIMARY SCHOOL CHILDREN

The article deals with the feature of coherent speech at the Ukrainian lessons. The new requirements of the State standard of primary education and curriculum are taken as a basis. The formulation of the concept "development of coherent speech" and points of view of modern linguodidactics experts to definite problem is given. The attention pays to the fact that the youngest pupils should learn about the world in all its complexity, feel and understand the literal and figurative meanings of the words, their subtle nuances. It is proved that the connected speech is important at all levels of schooling and especially at the junior school age: it is related to the fact that academic work methods begin to form in the primary grades, techniques of solving learning tasks that students will use in the future are laid there as well. The basic source of enriching of vocabulary of primary school students is highlighted.

Key words: coherent speech, development of speech, kinds of communication, communicative activity, communicative situations, vocabulary work.

В. С. МАРУЩАК

г. Николаев

**О НЕКОТОРЫХ ОСОБЕННОСТЯХ РАЗВИТИЯ СВЯЗНОЙ РЕЧИ
МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ**

В статье раскрывается особенность развития связной речи на уроках украинского языка. В основу взято требования нового Государственного стандарта начального общего образования и учебной программы. Подается формулировка понятия «развитие связной речи» и подходы современных лингводидактов к обозначенной проблеме. Акцентируется внимание на том, что младшие школьники должны познавать мир во всей его многогранности, чувствовать и понимать прямое и переносное значение слов, их тончайшие оттенки. Доказывается, что связная речь важна на всех этапах школьного обучения, а особенно в младшем школьном возрасте: это связано с тем, что в начальных классах начинают формироваться способы учебной работы, закладываются приемы решения учебных задач, которыми ученики будут пользоваться в дальнейшем. Освещены основные источники обогащения словарного запаса учащихся начальной школы.

Ключевые слова: связная речь, развитие речи, виды речи, речевая деятельность, речевые ситуации, словарная работа.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2015

УДК 81'367:141.338]:377.8

В. О. МИКИТЕНКО

м. Київ

obeda_v@ukr.net

**СИНКРЕТИЗМ СИНТАКСИЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ
ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ДИВЕРГЕНТНОГО МИСЛЕННЯ
У СТУДЕНТІВ КОЛЕДЖУ**

У статті висвітлено проблему синкретизму синтаксичних конструкцій як засобу формування дивергентного мислення у студентів коледжу, зокрема, основну увагу приділено визначенню відношення дивергентного мислення до інших типів мисленневих процесів. Проаналізовано психологічні, психолінгвістичні, лінгводидактичні та педагогічні праці щодо окресленої проблеми. Охарактеризовано особливості формування дивергентного типу мислення під час вивчення синтаксису української мови. Запропоновано вправи та завдання, побудовані на основі явищ перехідності у системі простих і складних речень. Обґрунтовано особливості їх виконання.

Ключові слова: синкретизм синтаксичних конструкцій, прості і складні речення, дивергентне мислення, творче мислення, парадоксальне мислення, семантична структура речення.

Світові тенденції у розвитку наукового знання зумовили процес реформування мовної освіти в Україні, його переорієнтацію на формування всебічно розвиненої особистості. Сучасне інформаційне суспільство потребує багатогранного фахівця, який здатен вільно орієнтуватись в інформаційних потоках, аналізувати проблему з різних позицій, продукувати творчі ідеї, володіти навичками і вміннями ефективної комунікації. Така особистість потребує формування нового типу мислення.

Проблемам дивергентного мислення присвячено праці Дж. Гілфорда, Л. Я. Дорфмана, І. Г. Кочеткової, І. О. Сорокіної, Н. В. Яковлевої та ін. Явища синкретизму синтаксичних конструкцій в українській мові досліджували Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська, І. І. Слин-

ко, Л. В. Шитик та ін. Окремі питання методики навчання синтаксису української мови висвітлено М. О. Біляєвим, Н. М. Дикою, О. В. Караман, С. О. Караманом, Л. І. Мацько, О. І. Мельничайко, С. А. Омельчуком, М. І. Пентилюк, К. М. Плиско та ін.

Проблема методики навчання синтаксису широко розроблена на матеріалі роботи зі студентами (О. М. Горошкіна, Н. М. Дика, О. В. Караман, С. О. Караман, Л. І. Мацько, М. І. Пентилюк та ін.), однак деякі аспекти цієї проблеми залишилися малодослідженими, крім того, додаткового вивчення потребують питання формування дивергентного мислення у студентів коледжу під час вивчення синтаксису української мови. Отже соціальна значущість оволодіння студентами уміннями і навичками багатоаспектного ана-